

Élő emlékezet*

Róka Gyulát Kiskunhalason érte a hír, hogy hűgát, családostól elhurcolták ispánki otthonukból. „Ma reggel – írták az otthoniak – Bözsiéket 4 napos kislányukkal együtt az egész családot vagonba rakva Hortobágyi Kanota pusztai állami gazdaságba szállították kevés holmival állítólag. Bözsit betegen 4 napos gyerekágyról.” A következő napokban újabb leveleket, értesítéseket kapott a falubeliectől, környékbeli rokonoktól. A helyszín közben tisztázódott: a kitelepítési határozat Kónyára szólhatott, amit épp oly hiába keresett a térképeken, mint Kanota pusztát. Július elején elindult Hortobágy irányába, hátha sikerül megtalálnia hűga családját és az őrségieket. Debrecenbe érve, sokáig bolyongott a még romos állomásépületben. Figyelt és félt: kit szólíthat meg, a legkisebb kockázatot vállalva. Végül egy jóindulatúnak tűnő vasutas mellett döntött. Jól választott. A vasutas tudott Kónyáról, a kónyai szállítmányról is, de óva intette a fiatalembert: ne menjen oda, mert őt is ott foghatják, s ez még a jobbik eset. Hogy az irány így meglett, Róka Gyula a menetrendet nézegette. Kónya kis megállóhely Balmazújváros előtt, a menetirány jobb oldalán. Megvárta az első hajnali vonatot, még sötétben szállt fel rá, az utolsó kocsiiba. Nemsokára kis bakterház mellett állt meg a szerelvény. A baloldalon lépett ki a vagonból, és a töltésen leereszkedve, belefeküdt a fűbe. A bakterház körül mozgás, beszéd hallatszott. Járőrök figyelték a vonat érkezését, indulását. A zaj elült, Róka Gyula előmerészkedett, bekopogott a bakterházba. Öreg vasutas nyitott ajtót, megrökönyödvé: honnan kerül ide ilyenkor? Elmondta, hogy mi járatban van. A bakter és felesége is emlékezett az újszülöttel érkezett fiatalasszonyra. Befogadták, késő estig a házban maradt. Vonatérkezés előtt negyedórával vendéglátói figyelmeztették, olyankor a fűskamrába

hűzódott. A kitelepítettek az állomás épületéhez jártak ki vízért. Este tíz felé jött egy csoport. Róka Gyula üzent a táborba. Hűga éjjel kiszökött hozzá, így átadhatta neki a csomagot a gyerekholmikkal. Másnap a már járt úton visszatért Debrecenbe, és vitte a hírt az őrségieknek.

Kónyatanya vmh. A Posta-házaspár vasúti őrháza az 1980-as években.

Róka Gyula statisztikusként ment nyugdíjba. Idősebb korában, mint helytörténész azon munkálkodott, hogy szülőföldjén megőrződjék Hortobágy emléke. A kitelepítésekre is emlékhelyek figyelmeztessenek Őrség falvaiban, hasonlóan a világháború áldozatainak emlékműveikhez. Halála (2003) után szellemi és erkölcsi hagyatéka lánya, Róka Zsuzsa gondozásába került, aki folytatta apja elgondolásának valóra váltását. Törekvései szerencsésen találkoztak Sülyi Péter (Őriszentpéter) *Őrvidéki Civil Szövetség – Őri Alapítvány* keretében beindított *Élő Emlékezet* programjával és a *Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány* Vas megyében is aktív határsáv-kutatási projektjével. 2006. október 21-én, az *Élő Emlékezet Napján*, Hortobágy emlékére jelfát avattak, és élőfát ültettek az **őriszentpéteri** templom mellett. Az eseményre és a közeli kultúrházba meghirdetett rendezvényre a környékről is sokan jöttek el. A következő hónapokban a Sülyi Péter szerkesztette *Hétrét Újság* – a környék

* Részlet a „Péntek volt és 23” Kitelepítések 1950-1953 között a Vas megyei határsávból c. füzetből. Budapest 2012. Írta és szerkesztette: Nagy Mária és Saád József. A kiadvány megrendelhető a telepesek@t-online.hu címről.

honismereti kulturális szemléje – közölte a kitelepítettek névsorát és felhívást a névsor kiegészítésére. A kitelepített családok névsora bővült, Őrség népe emlékezni, emlékeztetni akart.

A jelfa felirata: „Kitépték őket közülünk 1950-1953”. Palatkás József fafaragó művész alkotása.

A következő év őszen: 2007. október 23-án **Viszák** lett az emlékezés és az emlékező együttlét helye, az Élő Emlékezet napi ünnepek vonzasközpontja. Az esemény ezúttal is az emlékfá-avatás köré szerveződött. A múltidéző rituálé ugyanakkor gazdagodott is, a törhetetlen életképesség, derű és bizakodás jegyében. A kiszáradt, kettétört fa – a kettétört életek emlékfája – közelében ültetett eleven körtefa-suháng, Órvidék (zamatos párlatokban is lecsapódó) ízeit idézte, s – időközben megerősödve – idézi ma is. A falu népének és a vendégeknek szóló birkapörkölt-meghívás pedig Hortobágy derűsebb színeire emlékeztetett. A tájaknak,

emlékeknek és ízeknek ezt a különös társítását Szarvas József, a Nemzeti Színház művésze kezdeményezte, arra is ügyelve, hogy a puszták emblematis fogását Hortobágy elismerten legjobb főzőembere készítse el, hazulról szállított juhokból, saját bográcsaiban.

Deportált családok – kettétört életek. Böhm, Török, Dávid – három kitelepített családfő neve emlékeztet az ötvenes évekre Sibinger Miklós emlékfájának felavatásán.

Szarvas József Kónyáról származott el, az akkor már felszámolt kényszermunkatábor közeléből. Ez a gyerekkori kötődés indította arra, hogy – mintegy „behozva” Hortobágyot az Őrségbe – viszáki *Pajtaszínházának* programjában a kitelepítéseknek is helyet adjon. S egy további felismerés, ami a viszáki programkínálatot a *Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány (TTMA)* törekvéseihez közel hozta. Hortobágyot és Őrséget – ezt a két, egymástól nemcsak földrajzi, kulturális értelemben is

Pódium-előadás, Viszák, 2008. 10. 25.
Szarvas József és
Varga Bence, viszáki tanuló.

messze eső tájat – egykor az erőszak kényszerűen összekapcsolta. Hat évtized múltán az emlékezés és a múlt feldolgozása teremthet közöttük kapcsolatot. Így került sor 2008. október 25-én, a viszáki Pajtaszínházban – Saád József (TTMA) összeállításában és Szarvas József rendezésében – a *Péntek volt és 23 – Hortobágyi emléképek* c. pódium-előadásra. Alapítványunk működésében is fontos esemény volt ez az előadás. A TTMA következő években formálódott *Helyi Emlékezet Projektje* keretében, a déli és nyugati határsáv hét megyéjében ugyanezzel a címmel rendezzük kiállításainkat és adjuk ki katalógusainkat.

A Pajtaszínház közönsége és előadói: Tornynos Bea (egyetemi hallgató), Varga Bence (tanuló), Szarvas József, Horváth Ákos, Trokán Péter, Apatini Ferenc, Lukács József, Saád József. A kameránál: Gulyás János, filmrendező.

A TTMA helyi emlékezetépítő projektjének célja a múlt – lehetőleg pontos – *rekonstruálása*. A viszáki emlékezet- s egyben közösségépítés gyakorlatiasabb: az utóbbi évszázadban-félszázadban kiveszésre ítélt jellegadó sokféleség *valóságos visszapótlására* törekszik. Ott és úgy, ahol, és ahogyan lehet. Például az őrségi és göcseji gyümölcsösök fajtagazdagságának visszahonosításával. Szarvas József, színész, Kovács Gyula, erdész-pomológus, Avas József polgármester fogadókészségével élve, évek óta ezen munkálkodik. A *kettétört életek emlékfája* melletti élő körtefából ma mintegy harminc számlálható össze kissé távolabb, a viszáki *temető mellett* kijelölt *Tündérkertben*. Hasonlóan a kert többi gyümölcsfájához, mindegyiknek neve van, fajtája szerint. Gondnoka – gondozója – is van valamennyi ültetvénynek: egy-egy család legkisebb gyermeke. Falubeliek és a faluból elszármazottak gyermekei. A kert megnyitása – egyúttal az első gondnokavatás – napján 2009 júniusának első vasárnapján ötven facsemetét és gondnokot avattak. A 2012. júniusi gondnokavatáson nyolcvankettőnél tartottak.

Viszák, 2011. június 4. Facsemeték és gondnokaik. 2011. június 4. Gondnokavatás után, a falu központjában.

Vas megyében az élő emlékezet napi megemlékezések központja 2008-ban **Bajánsenye** volt. Október 24-én a község Millenáris Parkjában Németh Zsolt országgyűlési képviselő részvételével az ötvenes évek elején Hortobágyra elhurcoltak és a helyben meghurcoltak emlékére márványtáblát avattak. Bajánsenye a hatósági zaklatások egyik Vas megyei célterülete volt az ötvenes években. A közeli művelődési házban rendezett megemlékezésen idős emberek – a kitelepítéssel sújtottak és hozzátartozóik – a színpad előterében gyertyákat gyújtottak a Bajánsenyéről és falurészeiből: Bajánházáról, Senyeházáról, Dávidházáról, Kotormányból kényszermunka-táborokba telepített tizennégy család és a hat helyben meghurcolt család emlékére. Végül a falu, fiatalokat összefogó, színjátszó köre: a *Kerkabarka Színjátszó Csoport* Györke Gyula polgármester elbeszélése alapján dramatizált jelenetet adott elő az őrségi parasztcsaládok ötvenes évek eleji meghurcoltatásáról. Úgy látszik, a televízió és az

internet korában és az ifjúság körében is helye van az azonosságépítés és közösségformálás hagyományosan öntevékeny formáinak. Amit az is elősegít, hogy az emlékezés itt a nem csupán emléknaphoz és emlékműavatáshoz kapcsolódó esemény. A történeti traumák feldolgozása a hagyományápolás folyamatába illeszkedik, a községpolitika részévé vált.

Bajánsenye, Millenáris Park, 2008. október 24.

Az utóbbi évtizedben a vasi határövezet számos községében avattak oszlopot, táblát, a kitelepítések emlékére, s helyeznek koszorút, virágot a deportált családokra emlékezve. Ezek az emlékjelek hozzátartoznak a községek – esetenként az elnéptelenedés közelébe került falvak – arculatához. Ott lenne igazán *eleven* az emlékezet, és ott vannak emlékjelek, ahol a kitelepítés azon túl, hogy családokat sújtott, a falu egészének életét derékba törte? Ahol kiheverhetetlen veszteségeket okozott? Ott is, de másutt is. Többnyire ott, ahol a községből elszármazott vagy elszármazottak kifejezetten hiányolják a hozzátartozóik sorsára, szülőföldjük megpróbáltatásaira figyelmeztető emlékjelet. Néhány példa az emlékműállítás motivációs hátterére:

A szomoróci falurész révén a szlovén határral közvetlenül érintkező **Kercaszomor** lakosságát megtizedelték a kitelepítések. Itt Lugosy Piroska, szombathelyi tanárnő érezte úgy, hogy tarozik szülőfalujának. Négy éves volt, amikor családjával együtt Tedejre telepítették. Utánajárt időközben elszármazott és elhalálozott sorstársai adatainak, és az ugyancsak kitelepített családból származó polgármester: Kapornaky Sándor, valamint a lelkész támogató hozzáállását maga mögött tudva, emléktáblát helyezett el a község templomában.

Kercaszomor, református templom. A templomban látható tábla első oszlopában a II. világháború áldozatainak nevét, a következők a tedeji, lászlómajori és könyvai táborokba hurcolt 39 személy névsorát tartalmazza.

Ispánkon, a kitelepítések idején ugyancsak hatósági célkeresztbe került községben, Róka Gyula falujában, Róka Zsuzsa volt a kezdeményező. Apja szellemi hagyatékának folytatásaképpen bejelentett (Őriszentpéter, 2006), majd egy évre rá Viszákön felvázolt elképzeléseit megvalósítva, megszervezte az Őrségi Kitelepítések Kutató Egyesületet. A megalakulás megemlékezéssel és emlékoszlop felállítással kapcsolódott össze.

Ispánk.
Az emléktábla
Palatkás József
fafaragó művész
alkotása.

Felirata:
„A hortobágyi
Kényszermunka-
táborokba
elhurcoltak
mellett
egész Ispánkon
sebet ejtett a
jogfosztás.”

Tolvaj Ernőné, sz. Róka Erzsébet. ispánki házuk előtt. 2009.
Szabadulásuk után 6 évvel vehették birtokba egészen.

A Rábán túl, a Pinka-fennsík osztrák határral közvetlenül érintkező kis községét (az 1923-ban visszatért „leghűségesebb falvak” egyikét), **Szentpéterfát** a vasfüggöny valósággal bekerítette. 1951-ben három családot telepítettek ki Elepre. Amint a határ nyitottá vált (1956-57-ben) vagy lazult a műszaki zár (a hetvenes-nyolcvanas években főleg), sokan menekültek Nyugatra a nehezen elviselhető elszigeteltségből. A Hortobágyról visszatért családokból is

többen átszöktek a határon. A visszatelepülés lehetősége későn jött számukra. Adománnyal járultak hozzá Hortobágyra emlékeztető tábla költségeihez.

Szentpéterfa. A hortobágyi kitelepítettek emléktáblája a világháborúban elesettek emlékoszlopán.

Az emlékmű és az emléknaphoz kapcsolódó esemény az emlékezés és emlékeztetés szembetűnő jelzése. A történeti emlékezet iránti fogékonyság ugyanakkor az emléknaptól függetlenül, a *mindennapokban* is követhető, mint a jelenben élő múlt, amely a jövő lehetőségeit is magában hordozza. Történeti örökségeink a *helyi emlékezet* sokféle megnyilvánulásában

táruznak fel: személyes emlékekben, élettörténetekben, családi albumokban, magánmúzeumokban és egyéb gyűjteményekben, közszájon forgó, helyi történetekben, helytörténeti adattárakban. Abban a történetiszövevényben, amely folyamatosan bogozható, s amelyben a kitelepítés, mint esemény és emlék, egyetlen szál csupán.

Felsőcsatár: Botlódrót, taposó akna, bokorakna, kukorica akna. Rekonstruált aknamező Góják Sándor Vasfüggöny-múzeumában.

A kitelepítés-történet, mint *eleven emlékezet*, egyének és családok generációkat átfogó életútjaiba ágyazódik, és átfogóbb társadalomtörténeti összefüggésekben értelmezhető. A TTMA

kutatása Vas megyében *Őrség* szorosan vett térségének községeiből indult ki, majd nyugati irányban a *Vend-vidék*, délebbre a *Velemér-völgy*, északra a *Rába-völgy*, *Felső-Rába-vidék* sok és sokféle településére is kiterjedt. A tagolt és változatos határ menti vidékeken ismereteket gyűjtve és kapcsolatokat alakítva, egyik fő munkaprogramja: a *Helyi Emlékezet Projekt* (http://www.telepesek.hu/proj_hep.html) szempontok és ismeretek sokaságával bővült.

Esti programegyeztetés az ivánci, vadászház teraszán, Terepgyakorlat egyetemi hallgatókkal, TTMA, 2008

A múlt feldolgozásának – esetenként a történeti örökségek köré szerveződő közösségépítésnek – határ menti példái jelentősen ösztönözték az alapítvány munkáját, amelybe az évek során egyetemi hallgatók, a térségben működő, kezdő és professzionális kutatók is bekapcsolódtak.

A TTMA Hortobágyon és a vasi határövezetben végzett kutatásainak dokumentumait 2010 júniusában kiállításon mutatta be az egykori malomból átalakított *Őrségi Teleházban*. Két és fél év múltán a kiállítást Bajánsenye önkormányzata fogadta be. A helyszínváltás szerencsés volt. A dokumentáció a község központjában kialakított néprajzi-helytörténeti gyűjtemény – Györke Gyula polgármester és felesége, a kitelepítésekben családja révén érintett Varga Julianna gyűjteményének – szomszédságába, s egyúttal a történeti örökséggondozás egyik Vas megyei vonzási pontjába került.

Őriszentpéter, 2010. június 16. Kiállítás-megnyitó a Teleházban.